

KMC Journal

[A Peer-Reviewed, Open-Access Multidisciplinary Journal]

ISSN 2961-1709 (Print)

Published by the Research Management Cell

Kailali Multiple Campus, Dhangadhi

Far Western University, Nepal

DOI: <https://doi.org/10.3126/kmcj.v5i2.58251>

दाचुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति

वासुदेव विष्ट

कैलाली बहुमुखी क्याम्पस, धनगढी, कैलाली
दर्शनाचार्य शोधार्थी, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय

Email: bashubist506@gmail.com

लेखसार

दाचुलेली मातृभाषा नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेशको नेपाली मातृभाषा हो। गढवाली, कुमाउनी, दाचुलेली मातृभाषा पहाडी भाषा हुन्। नेपाली मातृभाषालाई परम्परागत रूपमा पूर्वी पहाडी भाषा भन्न सकिन्छ तर कुमाउनी र दाचुलेली, बैतडेली, डडेल्धुरेली महाकाली वारिपारि बोलिने भाषा हुन्। 'भाषा र भाषिका' भन्ने शब्द समाज भाषा विज्ञानका पारिभाषिक शब्द हुन्। राजनीतिलाई अधि नसारी कुनै पनि मातृभाषालाई 'भाषा' हो कि 'भाषिका' भनेर छुट्टयाउन सकिदैन। डेभिड क्रिस्टल (सन् २००३) ले के भनेका छन् भने जुन भाषालाई राष्ट्रिय ऋण्डा र सेनाले परिभाषित गर्छ, त्यो चाहिँ भाषा हो भने, जुन भाषा राष्ट्रिय ऋण्डा र सेनाले सुसज्जित हुँदैन, त्यो 'भाषिका' हो। यसरी हेर्दा महाकाली नदी वारिको दाचुलेली र महाकाली पारिको कुमाउनी एउटै भाषा हो तर नेपालको सिमानाभित्र पर्ने हुनाले दाचुलेली चाहिँ पछिल्लो राजनीतिक परिवर्तनभन्दा अगाडिसम्म नेपालीको भाषिका मानिन्थ्यो भने कुमाउनी अहिले पनि हिन्दीको भाषिका मानिन्छ। प्रियसन्कै दृष्टिमा नेपालीभन्दा बढी पश्चिम पहाडी, केन्द्रीय पहाडी अरू सबै पहाडी भाषा जस्तै दाचुलेली भाषा भारोपेली आर्य भाषा हो। प्रस्तुत लेखको उद्देश्य दाचुलेली भाषाको भूत र अभूत कालमा रहेको ऊर्जावत्त्वको पदसङ्गतिगत अध्ययन गर्नु रहेको छ। उल्लिखित उद्देश्य पूर्तिको लागि गुणात्मक अनुसन्धान विधिको प्रयोग गरिएको छ। यस लेखका लागि दाचुलेली मातृभाषाका वक्ताहरूबाट प्रार्थमिक सामग्री सङ्कलनका साथै भाषा र व्याकरणका सैद्धान्तिक पुस्तकहरूलाई प्रयोग गरी द्वितीयक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। उल्लिखित अध्ययनमा दाचुलेली भाषामा क्रियाको पदसङ्गति र नामको पदसङ्गति ऊर्जावत् छ। अकर्मक क्रिया चाहिँ कर्तासँग हुन्छ भने सकर्मक क्रिया कर्मसँग हुन्छ। कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ, मानवेतर जन्तूसँग पनि त्यस्तै पदसङ्गति हुन्छ। यसमा कोटिकार र लिङ्गको पनि प्रयोग हुन्छ। दाचुलेली भाषा भूत र अभूतमा ऊर्जावत् रहेको छ। यस लेखबाट भाषा व्याकरणका क्षेत्रमा काम गर्ने विद्यार्थी, शिक्षक, अनुसन्धाताले लाभ लिन सक्ने अपेक्षा गरिएको छ।

शब्दकुञ्जी : कोटिकार, सकर्मक, मातृभाषा, सङ्गतात्पन्न, अकर्मक

Copyright 2023 ©Author(s) This open access article is distributed under a [Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

[Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\) License.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

परिचय

प्रस्तुत लेखमा नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेशको पहाडी जिल्ला दार्चुलामा बोलिने 'दार्चुलेली' भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गतिको बारेमा अध्ययन गरिएको छ। बालकृष्ण पोखरेल (२०२२) ले दार्चुला जिल्लामा बोलिने मातृभाषालाई 'परपश्चिमा भाषिका' भन्ने नाम दिएका छन्। बालकृष्ण पोखरेलले 'परपश्चिमा' भनी दिएको नामलाई नै यस अध्ययनमा 'दार्चुलेली भाषा' भनिएको छ।

दार्चुला जिल्लाको नामबाट दार्चुलेली भाषाको नाम रहेको पाइन्छ। 'दार्चुला' शब्द उच्चारण गर्दा 'दारचुला' भए पनि स्थानीय भाषाका दुई ओटा शब्द 'धार' र 'चुला' बाट विकसित भएको हो। स्थानीय भाषामा 'धार' को अर्थ अग्लो पहाडको 'चुचुरो' र 'चुला' को अर्थ चुलो हुन्छ। यस क्षेत्रमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने चुल्होहरू प्रायः एक समानका तीनओटा ढुङ्गाहरू माटो पोतेर चुचुरो 'धार' जस्तो बनाई पकाउने ठाउँजस्तो भएकोले 'धारचुला' रहेको पाइन्छ। 'धारचुला' पछि अपभ्रंश भई दार्चुला भएको भन्ने भनाइ पनि एकथरीको पाइन्छ।

व्यास ऋषिको नामबाट व्यास गाउँपालिकाको नाम राखिएको छ। व्यास ऋषि यस क्षेत्रमा बस्दा महाकाली नदी पूर्व नेपालतर्फको पहाडी डाँडा (धार) पश्चिमतर्फ भारतको पहाडी डाँडा (धार) उत्तरतर्फ हिमाल जोडी चुल्हो जस्तै बनावट भएको हुनाले सो समयदेखि 'धारचुला' भन्न थालिएको हो। नेपाल र भारततर्फ ठुला-ठुला धार परेका डाँडा हालसम्म रहेकाले पनि मानिसहरूले यस किंवदन्तीलाई विश्वास गर्दै आएका छन्। भारतको भूमिलाई आज पनि 'धारचुला' नै भन्ने गरेको पाइन्छ। नेपालतर्फको भूमि धारचुलाबाट अपभ्रंश भई दार्चुला भएको पाइन्छ (जिसस २०७९)। दार्चुलामा बोलिने भाषालाई 'दार्चुलेली' भाषाका रूपमा लिई अध्ययन गरिएको छ।

वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार दार्चुला जिल्लामा बोलिने मातृभाषाको समष्टिगत स्वरूपलाई नै दार्चुलेली भाषा भनिएको पाइन्छ। "नेपालमा प्रयोगयोग्य भाषाहरू मध्ये १० हजारसम्म वक्ता सख्या भएका भाषाहरूलाई सकटात्पन्न कोटिमा राख्नु उपयुक्त हुन्छ" (पौडेल र भट्टराई, पृ २६७)। २०६८ को जनगणना अनुसार दार्चुलेली मातृभाषी वक्ताहरूको सख्या ५,९१२ जना रहेको छ। यस कारण दार्चुलेली भाषालाई सकटात्पन्न भाषाको सूचीमा राख्न सकिन्छ। कुनै वाक्य वा वाक्यात्मक संरचनामा एउटा पदको रूपमा परिवर्तन गर्ने वित्तिकै अर्को पदका रूपमा पनि समानुपातिक परिवर्तन गर्न पर्ने अवस्थालाई मेल वा पदसङ्गति भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ७३)। पोखरेलले उल्लेख गरेको उर्जावत् कारकको आधारमा दार्चुलेली भाषाको चर्चा यस लेखमा गरिएको छ।

प्रस्तुत अध्ययन दार्चुलेली भाषाको उर्जावत् पदसङ्गति को अध्ययनमा केन्द्रित छ। उर्जावत् प्रयोगका दृष्टिले दार्चुलेली भाषाको अवस्था कस्तो छ? दार्चुलेली भाषामा व्याकरणिक कोटिमा पर्ने भूत र अभूत कालको प्रयोगको अवस्था के कस्तो रहेको छ? भन्ने समस्याहरूको अध्ययन गरी दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त उर्जावत्त्वको खोजी गर्नु अध्ययनको मुख्य समस्या रहेको छ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत लेख तयार गर्ने क्रममा गुणात्मक अनुसन्धान विधि अन्तर्गत स्थलगत अवस्था अध्ययन

ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । दार्चुलेली मातृभाषी वक्ताहरूलाई सूचक बनाई प्राथमिक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका लागि दार्चुलाको लेकम, मारमा र सदरमुकामलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा लिइएको छ । यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मातृभाषी बृद्ध, वयस्क, महिला, पुरुष, विभिन्न जातजाति उमेर समूहका ३० जना वक्ताहरूलाई प्रतिनिधि रूपमा लिइएको छ । दार्चुलेली भाषाको ऊर्जावत् पदसङ्गतिगत अध्ययन विश्लेषणका लागि द्वितीयक स्रोतका रूपमा विभिन्न लेख, रचना, व्याकरण र भाषाविज्ञानसित सम्बन्धित सैद्धान्तिक पुस्तकहरूको अध्ययन गरी पुस्तकालयीय कार्य प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ । नेपाली भाषाका पदसङ्गतिगत वाक्यलाई आधार बनाई दार्चुलेली भाषिक वक्तामार्फत् वाक्यहरू निर्माण गर्न लगाई यो अध्ययन गरिएको छ । यस लेखमा दार्चुलेली भाषाका वाक्य बाया र दायातिर मानक नेपाली भाषामा अर्थ र प्रयोगको अवस्था देखाइएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

यो अध्ययन दार्चुलेली भाषाको पदसङ्गति व्यवस्थासँग सम्बन्धित छ । माधवप्रसाद पोखरेलको (२०५६) मा प्रकाशित नेपाली वाक्य व्याकरणमा समाविष्ट पदसङ्गति व्यवस्थाको आधारमा दार्चुलेली भाषामा प्रयुक्त ऊर्जावत् पदसङ्गतिको अध्ययन गरिएको छ । यो अध्ययन सङ्घटात्पन्न दार्चुलेली भाषाको ऊर्जावत् पदसङ्गति व्यवस्थामा केन्द्रित रहेको छ । वाक्यात्मक संरचनामा प्रयुक्त पदअन्तर्गत आएका कोशीय कोटिवाहेकका भाषिक रूप (रूपायक प्रत्यय) ले सङ्केत गर्ने लिङ्ग, वचन, पुरुष, भूत र अभूत र आदरमा प्रयुक्त वाक्यमा ऊर्जावत् पदसङ्गतिको अध्ययन गर्न मुख्य समस्याका रूपमा लिइएको छ । व्याकरणात्मक कोटिहरू भाषाका विविध भेदहरू मध्ये स्वीकार्य भेद मानक रूप हो । 'व्याकरणात्मक कोटिहरू ती हुन् जो वक्तव्यसँग सम्बन्धित उपर्युक्त विशेष अर्थ थप्नका लागि भाषा विशेषमा विभिन्न किसिमले प्रयुक्त हुन्छन्' (बन्धु, २०७३ पृ. ७२) । भाषाको मानकीकरण एक प्रक्रिया हो, जसले भाषा रूपको स्तरमा विभिन्नतामा एकता' ल्याउने प्रयास गर्दछ (श्रीवास्तव, (२०१०, पृ.१०) । भाषाको लिखित रूप प्राप्त भएपछि भाषाको एकीकरण र मानकीकरण हुन्छ । भाषा वा भाषाहरू कुनै राज्य व्यवस्थाको व्यवहारमा आएपछि भाषा योजनाबारे विचार विमर्श हुन्छ (बन्धु, २०५३, पृ. २६५) । कुनै वाक्य वा वाक्यात्मक संरचनामा एउटा पदको रूपमा परिवर्तन गर्ने वित्तिकै अर्को पदका रूपमा पनि समानुपातिक परिवर्तन गर्न पर्ने अवस्थालाई मेल वा पदसङ्गति भनिन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ. ७३) । ऊर्जावत् पदसङ्गतिका दृष्टिकोणले दार्चुलेली भाषाको अवस्था कस्तो छ ? भन्ने समस्यामा केन्द्रित रही दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गतिको प्रयोगलाई प्रस्तुत गर्न यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । यो अध्ययन दार्चुलेली भाषाको ऊर्जावत् पदसङ्गतिसँग सम्बन्धित छ । पोखरेल (२०५६) ले नेपाली वाक्य व्याकरण मा उल्लेख गरेको उर्जावत् पदसङ्गति व्यवस्थाको आधारमा दार्चुलेली भाषाको ऊर्जावत् पदसङ्गतिको अध्ययन गरिएको छ ।

नतिजा र छलफल

प्रस्तुत लेखको अधिल्लो शीर्षकमा वर्णन गरिएको अध्ययन विधिअनुसार सकलित तथ्याडकलाई यस खण्डमा विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा प्राप्त परिणामलाई भूतकालमा उर्जावत् पदसङ्गति र अभूतकालमा उर्जावत् पदसङ्गति शीर्षक अन्तर्गत मानवीय (सजीव) र मानवेतर (निर्जीव) नाम, कोटिकार उपशीर्षक राखी व्याख्या गरिएको छ:

दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति

जुन भाषामा सकर्मक क्रियाको कर्म र अकर्मक क्रियाको कर्ता एकातिर पर्ने अनि सकर्मक क्रियाको कर्ता अर्केतिर पर्ने प्रवृत्ति पाइन्छ, त्यस भाषालाई ऊर्जावत् भाषा भन्दछन्। यसरी बङ्गाली र मैथिली चाहिँ ऊर्जावत् भाषा होइनन्; नेपाली, काश्मिरी, मारवाडी, हिन्दी, पन्जाबी, नेवारी, लिम्बू भाषा चाहिँ ऊर्जावत् हुन् (पोखरेल, २०५६ पृ.१०९)। यस आधारमा दार्चुलेली भाषा पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ।

भूतकालमा ऊर्जावत् पदसङ्गति

समय जनाउने व्याकरणिक कोटिलाई काल भनिन्छ। लायन्स (१९६८) लाई जस्ताको त्यस्तै कोड गरेर गौतम र चौलागाई (२०७०) ले “अङ्ग्रेजीमा कालबोधक ‘tense’ शब्द ल्याटिन भाषाको समयबोधक ‘tempus’ शब्दबाट आएको हो भनी प्रस्तुत गरेका छन्। बन्धु (२०७३) ले काल समयसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि हो भनेका छन्। कालले क्रियाद्वारा वर्णित कार्यव्यापारको समयलाई जनाउँछ” (भुसाल, २०७१, पृ.१२३)। परम्परागत व्याकरणले नेपाली भाषाका काललाई वर्तमान, भूत र भविष्यत् गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरेको भएपनि आधुनिक दृष्टिमा यसलाई भूत र अभूत गरी दुई वर्गमा बाडिएको पाइन्छ।

क्रियाको अन्त्यमा समय जनाउने प्रत्ययका दुई समूहलाई काल भन्दछन्। त्यसअनुसार नेपालीमा भूत र अभूत गरी दुईवटा काल देखिन्छन्। यसरी क्रियापदबाट व्यक्त हुने समय वक्ताले भनेको बेला भन्दा अगाडिको हो कि होइन भन्ने छुट्टयाउने समयलाई काल भनिन्छ। नेपालीमा कालका सम्पन्न र असम्पन्न पक्ष छन्। सम्पन्न पक्ष भूतकालको मात्र पक्ष हो। पक्षबोधक कृदन्त नजोडिई बनेको हुनाले यसलाई सामान्य भूत भन्ने चलन छ। यो संस्कृत, ग्रीक, ल्याटिन र प्राचीन फारसी जस्ता भारोपेली भाषामा विशेष गरी पाइने पक्ष हो। यसलाई पाणिनीले ‘लुङ लकार’ नाम दिएका छन् र प्राचीन ग्रीकका व्याकरणकारहरूले अनिश्चित पक्ष मानेका छन् (पोखरेल, माधव २०५६ पृ.५३)। दार्चुलेली भाषामा काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमका रहेका छन्। भूतकालको सम्पन्न पक्षको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

मानवीय नाममा : मानिसलाई मात्र बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका मानवीय नाममा निम्नानुसार सङ्गति रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली

१. गेदो आयो।
२. गेदि आइ।
३. गेदा गेदान् आया।
४. गेदि गेदिन् आइन्।

नेपाली

- केटो आयो।
- केटी आई।
- केटा आए।
- केटीहरू आए।

माथि दिइएका मानवीय नामका उदाहरणमा चार किसिमको पदसङ्गति रहेको छ। दार्चुलेली भाषामा आयो, आइ, आया, आइन् क्रमशः नेपाली भाषामा आयो, आई, आए, आए भएर प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा बहुवचनमा लिङ्ग भेद हुँदैन। दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा भूतकालिक मानवीय नाममा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ।

मानवेतर जन्तुवाचक (सजीव) नाम

मानिस भन्दा बाहेक जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर (सजीव) जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। मानवेतर जन्तुवाचक नाममा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
५. चडो आयो ।	चरो आयो ।
६. चडि आइ ।	चरी आयो ।
७. चडान् आया ।	चराहरू आए ।
८. चडिन् आइन् ।	चरीहरू आए ।

माथि प्रस्तुत गरिएका ५, ६, ७ र ८ का दार्चुलेली र नेपाली भाषाका वाक्यमा क्रमशः कर्ता अनुसार क्रियापदको सङ्गति रहेको छ। दार्चुलेली भाषाको बहुवचनबोधक वाक्य ७ मा 'आया' क्रियापद र नेपाली भाषामा वाक्य ७ मा 'आए' भएको छ। यो भाषिक भेदका रूपमा रहेको पाइन्छ। यसबाट पनि दार्चुलेली भाषा भूतकालमा ऊर्जावत् रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानव भन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चुलेली र नेपाली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामसँग निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
९. थैलो भड्यो ।	थैलो भर्यो ।
१०. थैलि भडि ।	थैली भर्यो ।
११. थैला थैलान् भड्या ।	थैलाहरू भरे ।
१२. थैलि थैलिन् भडिन् ।	थैलिहरू भरे ।

माथि दिइएका ९ देखि ११ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचकका वाक्य हुन्। दार्चुलेलीमा 'थैलो भड्यो' वाक्य नेपालीमा 'थैलो भर्यो' भएर प्रयोग भएको छ। दार्चुलेली भाषाको वाक्य १० मा 'थैलि भडि' को नेपाली प्रयोगमा 'थैलि भर्यो' भएको छ। यसबाट दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक स्त्रीलिङ्गी नाम शब्दसँग सोहीअनुसारको क्रियापद 'भडि' प्रयोग भएको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषामा स्त्रीलिङ्गी नामअनुसारको कर्ता र क्रियाका बिचको पदसङ्गति पाइनुले यो भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। दार्चुलेली भाषाको वाक्य ११ 'थैलान् भड्या' र वाक्य १२ 'थैलिन् भडिन्' नेपाली भाषामा क्रमशः 'थैलाहरू भरे' र 'थैलिहरू भरे' भई प्रयोग भएका छन्। दार्चुलेली

भाषामा कर्तामा बहुवचन जनाउन 'न' को प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने 'हरू' का सट्टा दार्चुलेलीमा 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामिक शब्दमा पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी अनुसारको क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । वाक्य ११ मा 'थैलान् भइया', 'थैलान् भइडिन्' नेपालीमा 'थैलाहरू भरे', 'थैलीहरू भरे' भएर प्रयुक्त हुनुले पनि दार्चुलेली भाषा मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ ।

मानवीय नाम (सकर्मक)

मानिसलाई सङ्केत गर्ने वा मानव जातिलाई जनाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ । वाक्यमा प्रयोग हुँदा नामले गर्ने कार्यलाई नामका वाक्यात्मक कार्य भनिन्छ । क्रियापदले कर्म लिएर आउने वाक्यलाई सकर्मक वाक्य भनिन्छ । कर्म अनुसार क्रियापदको सङ्गति भई वाक्य निर्माण हुने प्रक्रिया दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

१३. गेदाले गेदि धेकि ।
१४. गेदिले गेदो धेक्यो ।
१५. गेदाले गेदिन् धेकिन् ।
१६. गेदिनले गेदा गेदान् धेक्या ।
१७. गेदोले गेदि लइ धेक्यो ।
१८. गेदिले गेदो लइ धेक्यो ।
१९. गेदाले गेदिन् लइ धेक्यो ।
२०. गेदिनले गेदान् लइ धेक्यो ।

नेपाली

- केटाले केटी देखी ।
- केटीले केटो देख्यो ।
- केटाले केटीहरू देख्यो ।
- केटीहरूले केटाहरू देख्यो ।
- केटोले केटीलाई देख्यो ।
- केटीले केटोलाई देख्यो ।
- केटाहरूले केटीहरूलाई देख्यो ।
- केटीहरूले केटाहरूलाई देख्यो ।

दार्चुलेली भाषामा नाम र क्रियाको पदसङ्गति ऊर्जावत् छ । माथि दिइएका १३ देखि २० सम्मका वाक्यहरू मानवीय नामका सकर्मक वाक्य हुन् । मानवीय नामले लिने कर्म अनुसारको क्रियापदको सङ्गति दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ । वाक्य १३ देखि १६ सम्मका वाक्यमा कर्ताअनुसार नभई कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति रहेको छ । अकर्मक क्रिया कर्तासँग आएको हुन्छ भने सकर्मक क्रिया क्रियासँग आएको हुन्छ । प्रस्तुत १३ देखि १६ सम्मका वाक्यमा प्रयुक्त कर्मको सोभो सम्बन्ध क्रियापदसँग रही सङ्गति भएको छ; त्यसैले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको छ । दार्चुलेली भाषाका वाक्य १७ देखि २० मा कर्मको पछाडि 'लइ' विभक्ति प्रयोग भएको छ भने नेपाली भाषाका वाक्यमा कर्म पछाडि 'लाई' प्रयोग भएको छ । नेपालीको 'लाई' विभक्ति दार्चुलेलीमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग हुने भिन्नता पाइन्छ । यसरी कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ कर्ता र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ ।

मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ । जन्तुवाचक नाममा पनि दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति निम्नानुसार रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली

२१. वाच्छाले वाच्छि धेकि ।
२२. वाच्छिले वाच्छो धेक्यो ।
२३. वाच्छाले वाच्छिन् धेकिन् ।
२४. वाच्छले वाच्छान् धेक्यान् ।
२५. वाच्छले वाच्छा लइ धेक्यो ।
२६. वाच्छाले वाच्छि लइ धेक्यो ।
२७. वाच्छिन्ले वाच्छान् लइ धेक्यो ।
२८. वाच्छान्ले वाच्छिन् लइ धेक्यो ।

नेपाली

- वाछोले वाच्छी देख्यो ।
- वाछीले वाच्छो देख्यो ।
- वाछाहरूले वाच्छीहरूलाई देख्यो ।
- वाछीले वाच्छाहरूलाई देख्यो ।
- वाछीले वाच्छालाई देख्यो ।
- वाछाले वाच्छीलाई देख्यो ।
- वाछीहरूले वाच्छाहरूलाई देख्यो ।
- वाछाहरूले वाच्छीहरूलाई देख्यो ।

माथि दिइएका २१ देखि २८ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचक नामका वाक्य हुन् । वाक्य २१ देखि २४ सम्मका वाक्यहरूमा कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भएको छ । सकर्मक वाक्यले लिने क्रियासँग जन्तुबोधक कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भएकोले ऊर्जावत् पदसङ्गति मानवेतर जन्तुवाचक नाममा समेत रहेको स्पष्ट हुन्छ । वाक्य २५ देखि २८ सम्मका वाक्यमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग भएको छ । 'लइ' विभक्तिको प्रयोगले कर्ता र क्रियासँग सङ्गति नभई अन्यपुरुष एकवचन भएको छ । नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

मानवेतर (निर्जीव) अजन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर (निर्जीव) अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसार सङ्गति भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

२९. थैलिले थैलो भडायो ।
३०. थैलोले थैलि भडाइ ।
३१. थैलिले थैला भडाया ।
३२. थैलाले थैलि भडाइन् ।
३३. थैलिन्ले थैलान् भडाया ।
३४. थैलान्ले थैलिन् भडाइन् ।
३५. थैलिन्ले थैलान् लइ भडायो ।
३६. थैलान्ले थैलिन् लइ भडायो ।

नेपाली

- थैलिले थैलो भर्यो ।
- थैलोले थैलि भर्यो ।
- थैलीले थैला भर्या ।
- थैलाले थैली भर्या ।
- थैलीहरूले थैलाहरू भरायो ।
- थैलाहरूले थैलीहरू भरायो ।
- थैलीहरूले थैलाहरूलाई भरायो ।
- थैलाहरूले थैलीहरूलाई भरायो ।

माथि दिइएका २९ देखि ३४ सम्मका वाक्यहरू सकर्मक वाक्य हुन् । सकर्मक वाक्यको सम्बन्ध क्रियासँग हुन्छ । मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पनि कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भएकोले ऊर्जावत् पदसङ्गति भएको पाइन्छ । वाक्य ३५ र ३६ मा प्रयुक्त वाक्य सकर्मक भएपनि 'लइ' विभक्तिको प्रयोग

भएको छ । नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'लाई' विभक्तिका ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'लइ' प्रयोग भएको छ । यसरी 'लइ' विभक्तिको प्रयोगले अन्य पुरुष, एकवचनको वाक्य निर्माण भई सङ्गति भएको छ । दार्चुलेली भाषामा भूतकालमा मानवीय नाम, मानवीय जन्तुवाचक, मानवीय अजन्तुवाचक, मानवेतर जन्तुवाचक, मानवेतर अजन्तुवाचकमा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ । थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन् । नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ ।

अभूतकालमा ऊर्जावत् पदसङ्गति (वर्तमान)

“अन्य पुरुष एकवचनमा कुनै पनि प्रत्यय नलाग्ने क्रियापदको त्यस काललाई यहाँ अभूत, उदासीन वा वर्तमान काल भनिएको छ; जसमध्ये उदासीन नाम सबभन्दा बढी उपयुक्त छ । यसको प्रातिपदिकका पछाडि कुनै प्रत्यय नलाग्नु र भूतकालका प्रातिपदिकमा 'यो' प्रत्यय लाग्नाले पनि के बुझिन्छ भने नेपालीमा भूतकालचाहिँ विशिष्ट र अभूतकालचाहिँ सामान्य काल रहेछन् (पोखरेल, २०५६ पृ. ४५)।” दार्चुलेली भाषामा पनि भूतकाल विशिष्ट र अभूतकाल सामान्य रहेको पाइन्छ । अभूत कालमा वर्तमान काल र भविष्यत् काल रहेका छन् । दार्चुलेली भाषाको अभूत वर्तमान कालमा निम्नानुसारको ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ ।

मानवीय नाममा

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ । अभूत कालको वर्तमानमा दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको पाइन्छ ।

दार्चुलेली

१. गेदो अउँन्छ ।
२. गेदि अउँन्छ ।
३. गेदान् आउँछन् ।
४. गेदिन् आउँन्छन् ।

नेपाली

- केटो आउँछ ।
- केटी आउँछे ।
- केटाहरू आउँछन् ।
- केटीहरू आउँछन् ।

माथि दिइएका वाक्यहरू मानवीय नामका अभूत वर्तमान कालका वाक्य हुन् । मानवीय नामका वाक्यहरू अभिव्यक्त हुँदा नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'केटो' र 'केटी' दार्चुलेलीमा 'गेदो' र 'गेदी' भनिएको छ । यसले दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषाका मानवीय नाम शब्दमा अन्तर देखिएको छ । नेपाली भाषामा 'केटो आउँछ' र 'केटी आउँछे' क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदो अउँन्छ', 'गेदि अउँन्छे' को प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी वाक्य ३ र ४ मा नेपालीमा बहुवचन बुझाउँदा 'केटा', 'केटी' मा 'हरू' को प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा बहुवचन बुझाउँदा 'गेदो', 'गेदि' शब्दमा 'न' को प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा बहुवचनबोधक 'हरू' को सट्टा दार्चुलेलीमा 'न' को प्रयोग बहुवचनका रूपमा देखिएकोले नेपालीको भन्दा भिन्न रहेको छ । अभूतकालको वर्तमानमा मानवीय नाममा दार्चुलेली भाषा र नेपाली भाषामा समानता रहेको पाइन्छ ।

मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ । अभूतकालको वर्तमानमा मानवेतर जन्तुवाचक नाममा पनि दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति निम्नानुसार रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली

५. वाच्छो अउन्छ ।
६. वाच्छि अउन्छि ।
७. वाच्छावाच्छान् अउन्छन् ।
८. वाच्छिवाच्छिन् अउन्छिन् ।

नेपाली

- वाछो आउँछ ।
- वाछी आउँछ ।
- वाछाहरू आउँछन् ।
- वाछीहरू आउँछन् ।

माथि दिइएका ५ देखि ८ सम्मका वाक्यहरू दार्चुलेली र नेपाली भाषाका अभूत कालका वर्तमान पक्षका वाक्यहरू हुन् । वाक्य ५ र ६ मा नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'वाच्छो आउँछ' र 'वाच्छी आउँछ' वाक्य दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'वाच्छो अउन्छ', र 'वाच्छि अउन्छि' भएर प्रयोग भएका छन् । यसमा मानवेतर नामको लिङ्ग अनुसार क्रियापदको सङ्गति भएको छ । त्यसैगरी वाक्य ७ र ८ मा नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'वाच्छाहरू आउँछन्' र 'वाच्छीहरू आउँछन्' वाक्यहरू दार्चुलेली भाषामा 'वाच्छा वाच्छान् अउन्छन्' र 'वाच्छि वाच्छिन् अउन्छिन्' प्रयोग भएर आएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा लाग्ने बहुवचनबोधक 'हरू' दार्चुलेलीमा 'न' प्रत्ययद्वारा प्रयोग भई प्रस्तुत भएका छन् । मानवेतर जन्तुवाचक कर्ताअनुसारको क्रियापदको प्रयोगमा पनि पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गीको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेगलाबेगलै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेगलाबेगलै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसार सङ्गति भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

९. थैलो भड्न्छ ।
१०. थैलि भड्न्छि ।
११. थैला थैलान् भड्न्छन् ।
१२. थैलि थैलिन् भड्न्छिन् ।

नेपाली

- थैलो भर्छ ।
- थैली भर्छ ।
- थैलाहरू भर्छन् ।
- थैलीहरू भर्छन् ।

माथि प्रस्तुत गरिएका ९ देखि १२ सम्मका वाक्यहरू अकर्मक मानवेतर अजन्तुवाचक नामका वाक्य हुन् । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गीको प्रयोग भई कर्तापदसँग सङ्गति रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषाका वाक्य ९ र १० मा 'थैलो भर्छ', 'थैली भर्छ' को

प्रयोग दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'थैलो भड्न्छ', 'थैली भड्न्छ' को रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसै गरी वाक्य ११ र १२ नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'थैलाहरू भर्छन्', 'थैलीहरू भर्छन्' क्रमशः दार्चुलेलीमा 'थैला थैलान् भड्न्छन्', थैलि थैलिन् भड्न्छन्' भएर प्रयोग भएका छन् । नेपालीमा प्रयुक्त हुने बहुवचनबोधक 'हरू' का ठाउँमा दार्चुलेलीमा 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ । मानवेतर पुलिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा भएको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तवाचक नाम अकर्मक भई अभूतकालको वर्तमान पक्षमा कर्ताअनुसारको क्रियापदसँग सङ्गति राखी ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ ।

मानवीय नाम (सकर्मक)

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ । अभूत कालको वर्तमानमा मानवीय नाम सकर्मकमा दार्चुलेली भाषामा निम्नानुसारको सङ्गति रहेको पाइन्छ ।

दार्चुलेली

नेपाली

१३. गेदाले गेदि धेकन्छ ।

केटाले केटी देख्छ ।

१४. गेदिले गेदो धेकन्छ ।

केटीले केटो देख्छे ।

१५. गेदाले गेदिन् धेकन्छन् ।

केटाले केटीहरू देख्छन् ।

१६. गेदिन्ले गेदान् धेकन्छन् ।

केटीले केटाहरू देख्छन् ।

१७. गेदाले गेदि लइ धेकन्छ ।

केटाले केटीलाई देख्छ ।

१८. गेदिले गेदो लइ धेकन्छ ।

केटीले केटोलाई देख्छ ।

१९. गेदान्ले गेदिन् लइ धेकन्छन् ।

केटाहरूले केटीहरूलाई देख्छन् ।

२०. गेदिन्ले गेदान् लइ धेकन्छन् ।

केटीहरूले केटाहरूलाई देख्छन् ।

माथि दिइएका वाक्यहरू अभूत वर्तमानकालिक सकर्मक वाक्य हुन् । प्रस्तुत १३ देखि १६ सम्मका वाक्यहरू सकर्मक पुलिङ्गी र स्त्रीलिङ्गी वाक्य हुन् । नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'केटाले केटी देख्छ', 'केटीले केटो देख्छे', 'केटाले केटीहरू देख्छन्', 'केटीले केटाहरू देख्छन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि धेकन्छ', 'गेदिले गेदो धेकन्छ', 'गेदाले गेदिन् धेकन्छन्', 'गेदिन्ले गेदान् धेकन्छन्' भएर प्रयोग भएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियाको रूप चलेको छ भने दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुसार क्रियापदको रूप चलेको छ । दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुसार क्रियाको रूप चलेर वाक्य पूरा भएकोले कर्मणी पदसङ्गति अभूत वर्तमानकाल सकर्मक वाक्यमा देखिएकोले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी १७ देखि २० सम्मका नेपाली भाषामा प्रयुक्त वाक्यहरू 'केटाले केटीलाई देख्छ', 'केटीले केटोलाई देख्छे', 'केटाहरूले केटीहरूलाई देख्छन्', 'केटीहरूले केटाहरूलाई देख्छन्', वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि लइ धेकन्छ', 'गेदिले गेदो लइ धेकन्छ', 'गेदान्ले गेदिन् लइ धेकन्छन्', 'गेदिन्ले गेदान् लइ धेकन्छन्' भई प्रयुक्त भएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा लाने 'लाई' विभक्ति रूपका ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग शाब्दिक रूपमा भिन्न देखिएको छ । दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोगले अन्य पुरुष एकवचनको वाक्य निर्माण भएको छ ।

मानवेतर जन्तुवाचक (निर्जीव) नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ। दार्चलेली भाषामा अभूत वर्तमानकाल सकर्मक जन्तुवाचक वाक्यमा निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ।

दार्चुलेली

२१. वाच्छाले वाच्छि धेकन्छि ।
२२. वाच्छिले वाच्छो धेकन्छि ।
२३. वाच्छान् वाच्छिन् धेकन्छिन् ।
२४. वाच्छिन् वाच्छान् धेकन्छिन् ।
२५. वाच्छिले वाच्छा लइ धेकन्छि ।
२६. वाच्छाले वाच्छि लइ धेकन्छि ।
२७. वाच्छिन्ले वाच्छान् लइ धेकन्छिन् ।
२८. वाच्छान्ले वाच्छिन् लइ धेकन्छिन् ।

नेपाली

- वाछाले वाच्छी देख्छ ।
- वाछीले वाच्छो देख्छ ।
- वाछाहरूले वाच्छीहरू देख्छन् ।
- वाछीहरूले वाछाहरू देख्छन् ।
- वाछीले वाछालाई देख्छ ।
- वाछाले वाछीलाई देख्छ ।
- वाछीहरूले वाछाहरूलाई देख्छन् ।
- वाछाहरूले वाछीहरूलाई देख्छन् ।

माथि दिइएका वाक्यहरू अभूत वर्तमानकालिक सकर्मक मानवेतर जन्तुवाचक नामका वाक्य हुन् । प्रस्तुत २१ देखि २४ सम्मका नेपाली भाषाका वाक्यहरू 'वाच्छाले वाच्छी देख्छ', 'वाच्छीले वाच्छो देख्छ', 'वाच्छाहरूले वाच्छीहरू देख्छन्', 'वाच्छीहरूले वाछाहरू देख्छन्' क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'वाच्छाले वाच्छि धेकन्छि', 'वाच्छिले वाच्छो धेकन्छि', 'वाच्छान् वाच्छिन् धेकन्छिन्', 'वाच्छिन् वाच्छान् धेकन्छिन्' प्रयुक्त भई कर्मअनुसारको क्रियाको सङ्गति भएको छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर जन्तुवाचक नाममा कर्मणीको प्रयोग भएकोले ऊर्जावत् रहेको छ । प्रस्तुत २५ देखि २८ सम्मका 'वाछीले वाछालाई देख्छ', 'वाछाले वाछीलाई देख्छ', 'वाछीहरूले वाछाहरूलाई देख्छन्', 'वाछाहरूले वाछीहरूलाई देख्छन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'वाच्छिले वाच्छा लइ धेकन्छि', 'वाच्छाले वाच्छि लइ धेकन्छि', 'वाच्छिन्ले वाच्छान् लइ धेकन्छिन्', 'वाच्छान्ले वाच्छिन् लइ धेकन्छिन्' भई प्रयोग भएका छन् । नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गितिका आधारमा बेगलाबेगलै लिङ्गमा पढेनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गितिका आधारमा बेगलाबेगलै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

मानवेतर अजन्तुवाचक (निर्जीव) नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसार सङ्गति भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

२९. थैलिले थैलो भडाउन्छि ।
३०. थैलोले थैलि भडाउन्छि ।
३१. थैलिले थैला भडाउन्छिन् ।

नेपाली

- थैलीले थैलो भराउँछ ।
- थैलोले थैली भराउँछ ।
- थैलोले थैलीहरू भराउँछ ।

३२. थैलाले थैलि भडाउन्छिन् ।

थैलाले थैली भराउँछ ।

३३. थैलिन्ले थैलान् भडाउन्छिन् ।

थैलीहरूले थैलाहरू भराउँछन् ।

३४. थैलान्ले थैलिन् भडाउन्छिन् ।

थैलाहरूले थैलीहरू भराउँछन् ।

३५. थैलिन्ले थैलान् लइ भडाउन्छिन् ।

थैलीहरूले थैलाहरूलाई भराउँछन् ।

३६. थैलान्ले थैलिन् लइ भडाउन्छिन् ।

थैलाहरूले थैलीहरूलाई भराउँछन् ।

माथि प्रस्तुत गरिएका २९ देखि ३६ सम्मका वाक्यहरू मानवीय अजन्तुवाचक अभूत वर्तमानकालिक सकर्मक क्रियाका वाक्यहरू हुन् । प्रस्तुत २९ देखि ३४ सम्मका नेपाली भाषाका 'थैलीले थैलो भराउँछ', 'थैलोले थैली भराउँछ', 'थैलोले थैलीहरू भराउँछ', 'थैलाले थैली भराउँछ', 'थैलीहरूले थैलाहरू भराउँछन्', 'थैलाहरूले थैलीहरू भराउँछन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलिले थैलो भडाउन्छ', 'थैलाले थैलि भडाउन्छिन्', 'थैलिन्ले थैलान् भडाउन्छिन्', 'थैलान्ले थैलिन् भडाउन्छिन्' को संरचनामा कर्मअनुसार क्रियापदसँग सङ्गति भई प्रयोग भएका छन् । नेपालीमा 'भराउँछ' क्रियाको रूपका ठाउँमा दार्चुलेलीमा 'भडाउन्छ' रूपको प्रयोग भएको छ । त्यसैगरी ३५ र ३६ का नेपाली भाषाका 'थैलीहरूले थैलाहरूलाई भराउँछन्', 'थैलाहरूले थैलीहरूलाई भराउँछन्' वाक्यहरू क्रमशः नेपालीमा 'थैलिन्ले थैलान् लइ भडाउन्छ', 'थैलान्ले थैलिन् लइ भडाउन्छिन्' भई प्रयोग हुँदा नेपालीमा बहुवचनबोधक 'हरू' को रूप दार्चुलेलीमा 'न' र नेपालीको 'लाई' विभक्तिको ठाउँमा दार्चुलेलीमा 'लइ' विभक्तिको प्रयोग भई अन्यपुरुष एकवचनमा वाक्यगत सङ्गति भएको पाइन्छ । थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन् । नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ ।

अभूतकालमा ऊर्जावत् पदसङ्गति (भविष्यत्)

माधव प्रसाद पोखरेल (नेपाली वाक्य व्याकरण, २०५६ पृ. ४५) ले नेपाली असामान्यार्थमा कालको भेद हुँदैन अर्थात् विध्यर्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थमा कालभेद हुँदैन; तर निम्नलिखित सम्भावनार्थक रूपावलीमा सम्भावना बुझाउने सर्ग 'ला' अभूतकालका प्रत्ययमा व्यञ्जन भए अगाडि नत्र पछाडि लाग्छ; जस्तै एकवचन गर् + ला= गर्ला, गर् + ला + स्= गर्लास्, गर् + उँ+ला=गरौला, बहुवचनमा गर्+ला+न्= गर्लान्, गर् + औ+ला=गरौला भएर सम्भावनार्थक भाव व्यक्त हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् । दार्चुलेली भाषामा अभूत भविष्यत् कालको प्रयोग निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ ।

मानवीय नाममा

मानिसलाई सङ्केत गर्ने वा मानव जातिलाई जनाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ । वाक्यमा प्रयोग हुँदा नामले गर्ने कार्यलाई नामका वाक्यात्मक कार्य भनिन्छ । क्रियापदले कर्म लिएर आउने वाक्यलाई सकर्मक वाक्य भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा अभूतकालिक सम्भावनार्थक मानवीय नाममा कर्म अनुसार क्रियापदको सङ्गति भाषामा निम्नानुसार भएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

नेपाली

१. गेदो आलो ।

केटो आउला ।

२.गेदि आलि ।	केटी आउली ।
३.गेदा् गोदान् अउनान् ।	केटाहरू आउलान् ।
४. गेदि् गेदिन् अउन्निन् ।	केटीहरू आउलिन् ।

माथि दिइएका १ देखि ४ सम्मका वाक्यहरू अभूतकालिक सकर्मक मानवीय नामका वाक्य हुन् । प्रस्तुत नेपाली भाषाका 'केटो आउला', 'केटी आउली', 'केटाहरू आउलान्', 'केटीहरू आउलिन्' वाक्यहरू दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'गेदो आलो', 'गेदि आलि', 'गेदा् गोदान् अउनान्', 'गेदि् गेदिन् अउनिन्' भएर कर्मअनुसार क्रियापदको सङ्गति भई सम्भावनार्थकमा प्रयोग भएका छन् । नेपालीमा प्रयुक्त 'केटो', 'केटी', 'केटाहरू', 'केटीहरू' दार्चुलेलीमा 'गेदो', 'गेदि', 'गेदान्', 'गेदिन्' भएर प्रयोगमा आएका छन् । त्यसैगरी नेपाली भाषाका वाक्यमा 'आउला', 'आउली', 'आउलान्', 'आउलिन्' क्रियापदहरू दार्चुलेली भाषामा क्रमशः 'आलो', 'आलि', 'अउनान्', 'अउनिन्' भई प्रयोग हुने भिन्नता पाइन्छ ।

मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा अभूत सम्भावनार्थक सकर्मक जन्तुवाचक वाक्यमा निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली	नेपाली
५. वाच्छो आलो ।	वाछो आउला ।
६. वाच्छि आलि ।	वाछी आउला ।
७.वाच्छा वाच्छान् अउनान् ।	वाछाहरू आउलान् ।
८.वाच्छि वाच्छिन् अउन्निन् ।	वाछीहरू आउलान् ।

माथि प्रस्तुत गरिएका ५देखि ८ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर जन्तुवाचक नामका सकर्मक वाक्यहरू हुन् । प्रस्तुत नेपाली भाषाका 'वाच्छो आउला', 'वाच्छी आउली', 'वाच्छाहरू आउलान्', 'वाच्छीहरू आउलिन्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'वाच्छो आलो', 'वाच्छी आलि', 'वाच्छा वाच्छान् अउनान्', 'वाच्छि वाच्छिन् अउन्निन्' भई प्रयोग भएका छन् । मानवेतर जन्तुवाचक सम्भावनार्थक सकर्मक वाक्यमा पनि कर्मअनुसार क्रियापदको रूप दार्चुलेली भाषामा प्रयोग भएकाले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गितिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषाका मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गितिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गका रूपमा प्रयोग भएका पाइन्छन् ।

मानवेतर अजन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोग सम्भावनार्थक अकर्मकमा निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

९. थैलो भडलो ।
१०. थैलि भडलि ।
११. थैला थैलान् भड्लान् ।
१२. थैलि थैलिन् भड्लिन् ।

नेपाली

- थैलो भर्ला ।
- थैली भर्ला ।
- थैलाहरू भर्लान् ।
- थैलीहरू भर्लान् ।

माथि दिइएका ९ देखि १२ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचक नाम सम्भावनार्थक अकर्मकका हुन्। प्रस्तुत नेपाली भाषाका 'थैलो भर्ला', 'थैली भर्ला', 'थैलाहरू भर्लान्', 'थैलीहरू भर्लान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलो भडलो', 'थैली भडलि', 'थैला थैलान् भड्लान्', 'थैलि थैलिन् भड्लिन्' भई प्रयोग भएका छन्। नेपाली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक सम्भावनार्थकमा 'थैलो' र 'थैली' सँग क्रियाको रूप एकवचनमा 'भर्ला' भएर प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा एकवचनमा 'थैलो' सँग 'भडलो', 'थैलि' सँग 'भडलि' को प्रयोग भएको छ। त्यसैगरी नेपाली भाषामा बहुवचनमा 'थैलाहरू', 'थैलीहरू' सँग 'भर्लान्' को रूप प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा 'थैला थैलान्' सँग 'भड्लान्', 'थैलि' 'थैलिन्' सँग 'भड्लिन्' कर्ताअनुरूप क्रियाको प्रयोग भएकोले दार्चुलेली भाषा मानवेतर अजन्तुवाचक सम्भावनार्थक अकर्मकमा पनि ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ। थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन्छन्। नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ।

मानवीय नाम (सकर्मक)

मानिसलाई बुझाउने नामलाई मानवीय नाम भनिन्छ। अभूतकालको सम्भावनार्थक सकर्मकमा दार्चुलेली भाषामा मानवीय नामको प्रयोग निम्नानुसार भएको पाइन्छ:

दार्चुलेली

१३. गेदाले गेदि धेकलि ।
१४. गेदिले गेदो धेकलो ।
१५. गेदाले गेदिन् धेकलिन् ।
१६. गेदिन्ले गेदा, गेदान् धेकदान् ।
१७. गेदाले गेदि लइ धेकलो ।
१८. गेदिले गेदो लइ धेकलो ।
१९. गेदान्ले गेदिन् लइ धेकलो ।
२०. गेदिन्ले गेदान् लइ धेकलो ।

नेपाली

- केटाले केटी देख्ला ।
- केटीले केटो देख्ला ।
- केटाहरूले केटीहरू देख्लान् ।
- केटीहरूले केटाहरू देख्लान् ।
- केटाले केटीलाई देख्ला ।
- केटीले केटालाई देख्ला ।
- केटाहरूले केटीहरूलाई देख्लान् ।
- केटीहरूले केटाहरूलाई देख्लान् ।

माथि प्रस्तुत गरिएका १३ देखि २० सम्मका वाक्यहरू अभूतकालिक सम्भावनार्थक सकर्मकका वाक्य हुन्। प्रस्तुत १३ देखि १६ सम्मका नेपाली भाषाका 'केटाले केटी देख्ला', 'केटीले केटो देख्ला', 'केटाहरूले केटीहरू देख्लान्', 'केटीहरूले केटाहरू देख्लान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि धेकलि', 'गेदिले गेदो धेकलो', 'गेदाले गेदिन् धेकलिन्', 'गेदिन्ले गेदा गेदान् धेकदान्' भई

प्रयोग भएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुरूप क्रियापदको रूप चलेको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषाका वाक्यमा कर्मअनुरूप क्रियापदको रूप चलेकोले ऊर्जावत् भाषाका रूपमा रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत १७ देखि २० सम्मका नेपाली भाषामा प्रयुक्त 'केटाले केटीलाई देख्ला', 'केटीले केटालाई देख्ला', 'केटाहरूले केटीहरूलाई देख्लान्', 'केटीहरूले केटाहरूलाई देख्लान्' वाक्यहरू दार्चुलेली भाषामा 'गेदाले गेदि लइ धेकलो', 'गेदिले गेदो लइ धेकलो', 'गेदान्ले गेदिन् लइ धेकलो', 'गेदिन्ले गेदान् लइ धेकलो' को अवस्थामा आई अन्यपुरुष एकवचनका सम्भावनार्थक सकर्मक वाक्यका रूपमा प्रयुक्त भएका छन् ।

मानवेतर जन्तुवाचक नाम

मानवभन्दा इतरका जन्तुलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर जन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा अभूत सम्भावनार्थक सकर्मक मानवेतर जन्तुवाचक नामको प्रयोगमा निम्नानुसारको पदसङ्गति रहेको पाइन्छ;

दार्चुलेली

२१. वाच्छाले वाच्छि धेकलि ।
२२. वाच्छिले वाच्छो धेकलो ।
२३. वाच्छाले वाच्छिन् धेकलिन् ।
२४. वाच्छिले वाच्छान् धेकलान् ।
२५. वाच्छिले वाच्छा लइ धेकलो ।
२६. वाच्छाले वाच्छि लइ धेकलो ।
२७. वाच्छिन्ले वाच्छान् लइ धेकलो ।
२८. वाच्छान्ले वाच्छिन् लइ धेकलो ।

नेपाली

- वाछाले वाच्छी देख्ला ।
- वाछाले वाच्छो देख्ला ।
- वाछाले वाच्छीहरू देख्ला ।
- वाछीले वाच्छाहरू देख्ला ।
- वाछीले वाच्छालाई देख्ला ।
- वाछाले वाच्छीलाई देख्ला ।
- वाछीहरूले वाच्छाहरूलाई देख्लान् ।
- वाछाहरूले वाच्छीहरूलाई देख्लान् ।

माथि दिइएका वाक्यहरू मानवेतर जन्तुवाचक नामका वाक्य हुन् । प्रस्तुत २१ देखि २४ सम्मका नेपाली भाषाका 'वाच्छाले वाच्छी देख्ला', 'वाच्छीले वाच्छो देख्ला', 'वाच्छाले वाच्छीहरू देख्ला', 'वाच्छीले वाच्छाहरू देख्ला' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'वाच्छाले वाच्छि धेकलि', 'वाच्छिले वाच्छो धेकलो', 'वाच्छाले वाच्छिन् धेकलिन्', 'वाच्छिले वाच्छान् धेकलान्', भई प्रयोग भएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुरूपको क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुरूप क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ; त्यसैले दार्चुलेली भाषा अभूतकाल सम्भावनार्थक सकर्मक मानवेतर जन्तुवाचक नाममा ऊर्जावत् रहेको पुष्टि हुन्छ । त्यसैगरी २५ देखि २८ सम्मका नेपाली भाषाका वाक्यहरू 'वाछीले वाच्छालाई देख्ला', 'वाछाले वाछीलाई देख्ला', 'वाछीहरूले वाच्छाहरूलाई देख्लान्', 'वाच्छाहरूले वाछीहरूलाई देख्लान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेलीमा 'वाच्छिले वाच्छा लइ धेकलो', 'वाच्छाले वाच्छि लइ धेकलो', 'वाच्छिन्ले वाच्छान् लइ धेकलो', 'वाच्छान्ले वाच्छिन् लइ धेकलो' भई प्रयोग भएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा कर्ता अनुसार एकवचन र बहुवचनको रूप क्रियामा प्रयोग भएको छ भने दार्चुलेली भाषामा अन्यपुरुष एकवचनको प्रयोग भएको छ । नेपाली

भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा बेग्लाबेग्लै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरूमा लिङ्गगत भेद पाइन्छ ।

मानवेतर अजन्तुवाचक

मानवभन्दा इतरका निर्जीव वस्तुलाई जनाउने नामलाई मानवेतर अजन्तुवाचक नाम भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवेतर अजन्तुवाचक नामको प्रयोग सम्भावनार्थक सकर्मकमा निम्नानुसार गरिएको पाइन्छ;

दार्चुलेली

२९. थैलिले थैलो भडालो ।
३०. थैलोले थैलि भडालि ।
३१. थैलिले थैला भडाउलान् ।
३२. थैलाले थैलि भडाउनिन् ।
३३. थैलिन्ले थैलान् भडाउनान् ।
३४. थैलान्ले थैलिन् भडाउनिन् ।
३५. थैलिन्ले थैलान् लइ भडालो ।
३६. थैलान्ले थैलिन् लइ भडालो ।

नेपाली

- थैलिले थैलो भर्ला ।
- थैलोले थैली भर्ला ।
- थैलीले थैला भर्लान् ।
- थैलाले थैली भराउलान् ।
- थैलीहरूले थैलाहरू भराउलान् ।
- थैलाहरूले थैलीहरू भराउलान् ।
- थैलीहरूले थैलाहरूलाई भराउलान् ।
- थैलाहरूले थैलीहरूलाई भराउला ।

माथि दिइएका २९ देखि ३६ सम्मका वाक्यहरू मानवेतर अजन्तुवाचक सम्भावनार्थक सकर्मकका वाक्य हुन्। प्रस्तुत २९ देखि ३४ सम्मका नेपाली भाषाका वाक्यहरू 'थैलिले थैलो भर्ला', 'थैलोले थैली भर्ला', 'थैलीले थैला भर्लान्', 'थैलीहरूले थैलाहरू भराउलान्' 'थैलाले थैली भराउलान्', 'थैलाहरूले थैलीहरू भराउलान्' वाक्यहरू क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलिले थैलो भडालो', 'थैलोले थैलि भडालि', 'थैलिले थैला भडाउलान्', 'थैलाले थैलि भडाउनिन्', 'थैलिन्ले थैलान् भडाउनान्', 'थैलान्ले थैलिन् भडाउनिन्' को प्रयोगमा नेपाली भाषामा कर्ताअनुरूप क्रियापदको रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ भने दार्चुलेली भाषामा कर्मअनुरूप क्रियापदको रूपको प्रयोग भएकोले दार्चुलेली भाषा अभूत सम्भावनार्थक सकर्मकमा पनि ऊर्जावत् रहेको पुष्टि हुन्छ । प्रस्तुत ३५ र ३६ नेपाली भाषाका 'थैलीहरूले थैलाहरूलाई भराउलान्', 'थैलाहरूले थैलीहरू भराउलान्' वाक्य क्रमशः दार्चुलेली भाषामा 'थैलिन्ले थैलान् लइ भडालो', 'थैलान्ले थैलिन् लइ भडालो' भई प्रयोग भएका छन् । यसमा नेपाली भाषामा बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने 'हरू' का ठाउँमा दार्चुलेली भाषामा 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसैगरी नेपाली भाषाका वाक्यहरू एकवचन र बहुवचनमा प्रयुक्त छन् भने दार्चुलेली भाषाका वाक्यहरू अन्यपुरुष एकवचनमा प्रयोग भएका छन् । दार्चुलेली भाषामा ऊर्जावत् पदसङ्गति भूत र अभूत दुवै कालमा पाइन्छ । नेपाली र हिन्दी भाषामा भूतकालमा मात्र ऊर्जावत् पदसङ्गतिको प्रयोग भएको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा भूत र अभूत दुवै काल, मानवीय, मानवेतर, मानवेतर जन्तुवाचक, मानवेतर अजन्तुवाचक सकर्मक, अकर्मकमा ऊर्जावत् पदसङ्गति रहेको पाइन्छ । थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन् । नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ ।

लिङ्ग

लिङ्ग नामसग सम्बद्ध व्याकरणत्मक कोटि हो । “जुनसुकै भाषाका वाक्यमा नामसँग अर्को कुनै शब्द (सर्वनाम, विशेषण, कोटिकार, सम्बन्ध पद र क्रिया) को पदसङ्गतिका भेदले जति किसिमको अर्थभेद देखिन्छ त्यसलाई लिङ्ग भन्दछन् ” (पोखरेल, २०५६ पृ. ८७) । नामसग अर्को कुनै पदवर्गको सङ्गतिको भेदले देखिने अर्थ भेदलाई लिङ्ग भनिन्छ । “लिङ्गले सामान्यतया भाले र पोथी छुट्याउँछ तापनि सर्वत्र सर्वदा यस्तो हुँदैन र कुनै भाषाका स्त्रीलिङ्गी शब्द पोथी जातिलाई नजनाउने पनि छन् ” (बन्धु, २०७३ पृ ७३) । लिङ्गले भाले जाति,पोथी जाति र अजन्तुवाचकलाई बुझाउँछ । दार्चुलेली भाषामा लिङ्ग पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका छन् । लिङ्ग नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । दार्चुलेली भाषामा लिङ्गको सङ्गतिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ,

लिङ्ग व्यवस्थाका आधारमा पदसङ्गति

	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
नाम	गेदो बस्यो । चेलो गयो ।	गेदि बसि । चेलि गइ ।
विशेषण	कालो मान्स्यु आयो । मेरा बजे आया ।	कालि मान्स्यु आइ । मेरा आमा आया ।
क्रियापद	बुझ्नो खेलन्छ । थैलो भङ्ग्यो ।	बुझिनि खेलन्छि । थैलि भङ्गि ।

दार्चुलेली भाषामा गेदो, गेदि, चेलो र चेलि नामिक शब्द हुन्। नामिक शब्दको अन्तरबाट नै पदसङ्गतिको प्रयोग भएको छ । ‘मान्स्यु’ शब्दमा ‘कालो’ र ‘कालि’ विशेषणको प्रयोगले क्रियापदमा क्रमशः पुलिङ्गमा ‘आयो’ र स्त्रीलिङ्गमा ‘आइ’ को प्रयोग भएको छ । दार्चुलेली भाषामा आदरसूचक नामका लागि भेदक विशेषणको प्रयोग भएको पाइदैन । यो कुरा ‘मेरा बजे आया’, ‘मेरा आमा आया’ भन्ने कुराबाट स्पष्ट भएको छ । यस भाषामा निर्जीव वस्तुसँग आउने क्रियापदमा जस्तै: थैलो भङ्ग्यो, थैलि भङ्गि आदिमा लिङ्ग भेद रहेको पाइन्छ ।

वचन

वाक्यमा नामको एक वा अनेक सङ्ख्याअनुसार सबै विकारी (नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया) पदमा देखिने प्रत्यय वा संरचनाको भेदलाई वचन भनिन्छ । वचन विश्वकै भाषामा पाइने नामको एउटा लिङ्ग जस्तै व्याकरणिक कोटि हो । संस्कृत, ग्रीक, ल्याटिन, सतार, चाम्लिङ र लिम्बू भाषामा तीनवटा वचन (एकवचन, द्विवचन र बहुवचन) पाइन्छन् । नेपालीमा दुईवटा वचन छन् (पोखरेल, २०५६ पृ.९६) । दार्चुलेली भाषामा पनि एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारका छन् ।

वचनका व्यवस्थाका आधारमा पदसङ्गति

	एकवचन	बहुवचन
नाम	गेदो डुल्यो । बुदि डुल्यो ।	गेदा डुल्या । बुदिराठ डुल्या ।
सर्वनाम	मुइ भानु । तइ माणउ भा ।	हमुन् भानउ । तमुन् माणउ भा ।
विशेषण	निको बउस्या आयो । नानो चेलो भयो ।	निका बउस्या आया । नाना चलाराठ भया ।
क्रियापद	बइनि पडन्छ । भाइ लेखन्छ ।	बइनिन् पडान । भाइतनुन् लेखान् ।

माथि दिइएका उदाहरणमा वचनको अभिव्यक्ति नाममार्फत् भएको छ ।

दार्चुलेली भाषामा एकवचनमा गेदो, बुदि र बहुवचनमा गेदा, बुदिराठ भएको छ । वचनको अभिव्यक्ति सर्वनाममार्फत् एकवचनमा 'मुइ भानु' तइ भा र बहुवचनमा 'हमुन् भानु', 'तमुन् भा' भएर प्रयोग भएको छ । दार्चुलेली भाषामा 'मुइ' र 'तुइ' एकवचनलाई बहुवचनमा परिवर्तन गर्दा 'हमुन्' र 'तमुन्' हुन्छ । यसरी प्रयुक्त 'मुइ' र 'तुइ' को बहुवचन 'हम' र 'तम' मा 'न' सर्ग लागेर 'हमुन्', 'तमुन्' बहुवचनबोधक सर्वनाम शब्दको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा गरिएको पाइन्छ । वचनको प्रस्तुति विशेषणबाट पनि हुन्छ । एकवचनमा 'निको बउस्या', 'नानो चेलो' हुन्छ भने बहुवचनमा 'निका बउस्या', 'नाना चेला' भएर प्रयोग भएको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा वचनको प्रयोग क्रियापदमा क्रमशः एकवचनमा 'बइनि पडन्छ', 'भाइले खेल्छ' हुन्छ भने बहुवचनमा 'बइनिन् पडान्', 'भाइ तनुन् खेल्छान्' भई प्रयोग हुन्छ । दार्चुलेली भाषामा वचनका आधारमा लिङ्गको सङ्गति भएको पाइन्छ; जस्तै:-

एकवचन	बहुवचन
१. मेरो गेदो डुल्यो ।	१. मेरा गेदान् डुल्या ।
२. मेरि दिदि घुमि ।	२. मेरि दिदिन् घुमिन् ।

माथि दिइएका उदाहरणमा प्रयुक्त नामिक पद 'ओ' कारमा प्रयोग भएको छ भने एकवचन र 'इ' वा 'आ' कारमा नामिक पदको प्रयोग भएमा क्रियापद दार्चुलेली भाषामा बहुवचन भएको पाइन्छ ।

पुरुष

कुनै कुरो बोलेका बेलामा बोलचालका सहभागीहरूको परिस्थितिगत प्रकृति व्यक्त गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई पुरुष भन्ने चलन छ । प्रायः कुरा गर्ने व्यक्ति एउटा पुरुष, कुरा सुन्ने व्यक्ति अर्को पुरुष र कुराकानीमा भाग नलिन (असहभागी) व्यक्ति व्याकरणमा अर्कै पुरुषका मानिन्छन् । पुरुषको यो भिन्नता कुनै पनि भाषामा सर्वनामका रूपमा, क्रियाका रूपमा वा त्यस्तै कतै देखिने भिन्नता वा व्यतिरेकका आधारमा प्रकट हुन्छ (पोखरेल, २०५६ पृ.१०२) । नेपाली भाषाको सबभन्दा

पहिलो व्याकरण जे.ए.एटन (१८२० ई.) ले लेखेका हुन् । त्यसैले नेपालीमा वक्ता (म, हामी) लाई प्रथम पुरुष, श्रोता (तँ, तिमीहरू) लाई द्वितीय पुरुष र कुराकानीमा असगभागी हुने (त्यो, तिनीहरू) लाई द्वितीय पुरुष भन्ने चलन बस्यो । तर नेपाली व्याकरणका अधिकांश विद्वानहरू संस्कृत व्याकरणका विधार्थी भएकाले कसै - कसैले नेपाली पुरुषको वर्गीकरण वा नामकरणमा संस्कृत व्याकरणको अनुसरण गरेका छन् । संस्कृत पद्धति अनुसार कुराकानीमा भाग नलिने (त्यो, तिनीहरू) व्यक्तिलाई प्रथम पुरुष, श्रोता (तँ, तिमीहरू) लाई द्वितीय पुरुष र वक्ता (म, हामी) लाई तृतीय पुरुष मान्ने चलन छ (पोखरेल, २०५६ पृ.१०२) । पोखरेलले नेपाली भाषामा अन्यपुरुष, मध्यमपुरुष र उत्तमपुरुष गरी तीन किसिमले प्रयोग गरेको पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा अन्यपुरुष, मध्यमपुरुष र उत्तमपुरुष गरी तीन किसिमका पुरुषको व्यवस्था पाइन्छ

पुरुषका आधारमा पदसङ्गति

	अन्यपुरुष	मध्यमपुरुष	उत्तमपुरुष
सर्वनाम	उ खालो । उइको चेलो भयो ।	तइ खालइ । तइको चेलो भयो ।	मुइ खउलो । मेरो चेलो भयो ।
क्रियापद	उ सेलो । उइले भुण्या थ्यो ।	तइ सेलइ । तुइले भुण्या थि ।	मुइ सिनु । मुइले भुण्या थ्या ।

पुरुष पदसङ्गति व्यवस्थाका सन्दर्भमा दार्चुलेली भाषामा तीन किसिमका पुरुषको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषामा अन्यपुरुषमा 'उ', 'उइ' मध्यमपुरुषमा 'त' 'तइ' उत्तमपुरुषमा 'मु' 'मुइ' को प्रयोग हुन्छ ।

आदर व्यवस्थाका आधारमा पदसङ्गति

मानवीय कोटिका नेपाली नाममध्ये सम्बन्धित नाम (वा सर्वनाम) ले बुझाउने व्यक्तिको सामाजिक प्रतिष्ठा र दुई नाम वा सर्वनामले सङ्केत गरिएका व्यक्तिहरू (वक्ता र अन्य) का बीचको सामाजिक अन्तर्सम्बन्ध देखाउने पदसङ्गति, वाक्यगठन र रूपतत्वका भेदलाई नामको आदरार्थी भनिन्छ (पोखरेल, २०५६ पृ.७७) । पोखरेलले नेपाली वाक्य व्याकरणमा नेपाली भाषामा दरबारी, उच्च, मध्यम र निम्न गरी चार किसिमका आदरार्थीको उल्लेख गरेका छन् । दार्चुलेली भाषामा सामान्य आदर र उच्च आदर गरी दुई किसिमका आदर रहेको पाइन्छ ।

आदर व्यवस्थाका आधारमा पदसङ्गति

सामान्य आदर	उच्च आदर
तइ भान्छइ ।	तम भान्छउ ।
तइ बसन्छइ ।	तम बसन्छउ ।
उ निको छ ।	उन उनुन् निका छन् ।
मेरो कान्छो चेलो आयो ।	मेरा कान्छा बाबा आया ।
मेरि कान्छि, चेलि आइ ।	मेरा कान्छा इजा आया ।

मानवीय नाम र मानवीय नामका सट्टामा आएका पदहरूमा मात्र आदरका तहहरू पाइन्छन् । माथि दिइएका उदाहरणहरूमा आदरको प्रस्तुति सर्वनाम, नाम, सम्बन्धपद र क्रियापदमार्फत् भएको छ । दार्चुलेली भाषामा मूलतः नाम, विशेषण र क्रियापदमा लिङ्ग भेद रहेको छ । लिङ्गको अभिव्यक्ति नामबाट भएको छ । दार्चुलेली भाषाको आदरार्थी भेदक विशेषणमा लिङ्गभेद रहेको छैन ।

विशेषण र विशेष्यका बिच सङ्गति

दार्चुलेली भाषाको विशेषण र विशेष्यका बिचको सङ्गतिलाई वचन र लिङ्गको आधारमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

वचनको सङ्गति

वाक्यमा नामको एक वा अनेक सङ्ख्याअनुसार सबै विकारी पदमा देखिने प्रत्यय वा संरचनाको भेदलाई वचन भनिन्छ । वचन विश्वकै भाषामा पाइने नामको एउटा लिङ्ग जस्तै व्याकरणिक कोटि हो । नेपालीमा वचन (क) नाम र विशेषणको पदसङ्गतिमा (ख) कर्ता र क्रियाको पदसङ्गतिमा (ग) नाम र सर्वनामको पदसङ्गतिमा अभिव्यक्त हुन्छ (पोखरेल, २०५६, पृ.९६) दार्चुलेली भाषामा गणनीय नाम विशेष्य बनेर आउँदा विशेष्य जुन वचनमा हुन्छ विशेषण पनि त्यसैमा हुन्छ; जस्तै:

१. धउलो बाकरो । (सेतो बाख्रो)
२. धउलि बाकरि । (सेती बाख्री)
३. धउला बाकरा । (सेता बाखाहरू)
४. धउला बाकरान् । (सेता बाखाहरू)
५. धउलि बाकरिन् । (सेती बाख्रीहरू)

मानवेतर जन्तुवाचक गणनीय नाम विशेष्य बनेर आउँदा विशेष्य जुन वचनमा रहेको छ, विशेषण पनि त्यसैअनुसार भएको पाइन्छ । एकवचन धउलो, धउलि विशेषण शब्द प्रयोग भएर आएका छन् । बहुवचनमा 'धउला बाकरा, बाकरान्, 'धउलि बाकरिन् भएर प्रयोग भएको पाइन्छ तर 'धउलान् बाकरान् र धउलिन् बाकरिन् भएर प्रयोग भएको पाइदैन ।

लिङ्गको सङ्गति

विशेष्यको लिङ्ग अनुसार विशेषणमा सङ्गति हुन्छ । दार्चुलेली भाषामा मानवीय नाम विशेषण भएर आउँदा विशेष्य जुन लिङ्गमा हुन्छ विशेषण पनि सोही अनुसार हुने गर्दछ; जस्तै:

१. कान्सो चेलो । कान्छो छोरो ।
२. कान्सि चेलि । कान्छि छोरी ।

दार्चुलेली भाषामा मानवीय नाममा मात्र विशेषण र विशेष्यको लिङ्गगत सङ्गति ओकारान्त विशेषणमा पाइन्छ । अन्यमा पाइदैन । जस्तै:

१. ठुलो कुकुडो ठुलो कुखुरो ।

२.	ठुलि कुकुडि ।	ठुली कुखुरी ।
३.	ठुलो गोरू ।	ठुलो गाई ।
४.	ठुलो बल्लु ।	ठुलो गोरु ।
५.	ठुलो बल्लु ।	ठुलो गोरु ।
६.	नाःनो ससो ।	सानो खरायो ।

दार्चुलेली भाषामा मानवेतर नाममा ठुलो कुकुडो, ठुलि कुकुडिको विशेष्य र विशेषणका बिच लिङ्गत सङ्गति भएको पाइन्छ भने गोरू, बल्ल, ससो, आदिमा 'ठुलो बल्ल', 'ठुलो गोरू', 'नाःनो ससो' को प्रयोग भएको छ । 'ठुली बल्ल', 'ठुली ससी' को प्रयोग भएको पाइदैन । दार्चुलेली भाषामा प्रयोगमा आउने गोरू, बल्ल, ससो आदि जस्ता मानवेतर जन्तुवाचक नाम शब्दहरू प्राकृतिक रूपमा स्त्रीलिङ्ग भएपनि पुलिङ्ग भैं प्रयोग हुन्छन् । दार्चुलेली भाषामा सबैभन्दा ठुलो (सपउन हइ ठुलोः) जनाउन ठुलोः बल्लु भएर पनि प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नाम र सम्बन्ध पदका बिच सङ्गति

नाम र सम्बन्ध पदको सङ्गति नेपाली भाषामा पाइन्छ । दार्चुलेली भाषामा नाम वा सम्बन्ध पदको सङ्गतिलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

लिङ्गको सङ्गति

१. मेरो भज्यो ।	मेरो भतिजो ।
२. मेरि भज्जि ।	मेरी भतिजी ।

वचनको सङ्गति

वाक्यमा नामको एक वा अनेक सङ्ख्या अनुसार सबै विकारी -नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाको सङ्गति निम्नानुसार भएको पाइन्छ:

१. उइको भज्यो ।	उसको छोरो ।
२. उइका भज्या ।	उसका चेला ।
३. उइकि पुतारि ।	उसकी श्रीमती ।
४. उइका पुतारा ।	उसका श्रीमतीहरू ।
५. उइकि पुतारिन् ।	उसकी श्रीमतीहरू ।

दार्चुलेली भाषामा नाम र सम्बन्ध पदका बिचको सङ्गति जनाउनका लागि बहुवचनमा 'आ' र 'न' को प्रयोग भएको पाइन्छ । माथिको ३, ४ र ५ का वाक्यहरू क्रमशः 'उइकि पुतारि' एकवचनको वाक्य हो भने 'उइका पुतारा र 'उइकि पुतारिन्' बहुवचनका वाक्य हुन् ।

नाम र सर्वनामका बिच सङ्गति

नामका सट्टामा आउने सर्वनामको जुन वचन र आदर हुन्छ, त्यही अनुसार नै नामको वचन र आदर हुन्छ दार्चुलेली भाषामा पनि त्यसै अनुसार हुन्छ; जस्तै:

१. बुइनो भिक्कु पडन्छ । उ पड्डाको निको छ । भाइ धेरै पढ्छ । ऊ पढाइमा राम्रो छ ।
२. बुइनि भिक्कु पडन्छ । उ पड्डाकि निकि छे । बहिनी धेरै पढ्छे । ऊ पढाइमा राम्री छे ।

नामको सट्टामा आउने सर्वनामको वचन, आदर अनुसार नै दार्चुलेली भाषाको वचन र आदरको प्रयोग माथि दिइएका वाक्य १ र २ मा क्रमशः प्रयोग भएको पाइन्छ ।

कर्म र क्रियाको लिङ्गगत सङ्गति

कर्ताद्वारा गरिने कार्यबाट प्रभावित हुने पद कर्म हो । क्रियाका अनिवार्य कारकका रूपमा आउने कर्मको क्रियासँग लिङ्गगत, वचनगत, पुरुषगत मेल हुनु नै कर्म र क्रियाको सङ्गति हो । दार्चुलेली भाषाको कर्म र क्रियाको सङ्गतिलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छः

१. मेरा कानले गालि सुणिइ । (सकर्मक)
२. उइले निकि कुरडि भुणि । (सकर्मक)
३. मेरि निकि गुलेलि भडि । (अकर्मक)
४. मेरि घरकि कनउलि साणिंइ । (अकर्मक)

माथि कर्म स्थानमा आएका 'गाली', 'गुलेली', 'कुरडि' र 'कनउलि' स्त्रीलिङ्गी नाम शब्द भएकाले क्रियापद कर्ता अनुसार नभई कर्म अनुसार भएको पाइन्छ; त्यसैले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको पाइन्छ ।

दार्चुलेली भाषामा कोटिकार

नेपाली नाम-पदावलीमा सङ्ख्यावाचक शब्द र नामका बिचमा आउने शब्दलाई कोटिकार भनिन्छ पोखरेल, २०५६ पृ.१३०) । पोखरेलले 'नेपालीमा गन्न आउँछ' लेखमा संसारका भाषामा गन्न नसकिने चिज गन्ने कोटिकारै हुँदैन, तर नेपालीमा चाहिँ गन्न नसकिने वस्तुको अंशलाई आकार दिने कोटिकार बनाएर गन्न सकिने वस्तु भै गन्ती गरिन्छ । दार्चुलेली भाषामा पनि निम्नानुसारका कोटिकारहरू पाइन्छन्ः

नाम र कोटिकारका बिचको सङ्गति

दार्चुलेली भाषामा विभिन्न किसिमका कोटिकारहरू रहेका छन्; जस्तैः

१. एक कपनो चोतो । एक टुक्रो मूला ।
२. एक पत्थन् धुलो । एक भाग धुलो ।
३. एक जनो गेदो । एक जना केटा ।
४. एक जनि गेदि । एक जना केटी ।
५. एक चिरो काकडो । एक चिरो काक्रो ।

माथिका कोटिकारहरू सङ्ख्यावाचक विशेषण र नामका बिचमा सङ्गति भएर आएका छन् । दार्चुलेली भाषाका कोटिकारहरू लिङ्ग र वचन अनुसार रूपायित भएर नामपदसँग सङ्गति

राख्छन् । मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद भएको पाइदैन । मानवेतर कोटिकारले वचनको सङ्गति मात्र देखाएको कुरा '१' र '२' वाक्यबाट स्पष्ट हुन्छ । मानवीय नामले वचन र लिङ्गको कोटि पनि आत्मसात गरेको दृष्टान्त '३' र '४' का वाक्यले प्रस्तुत गरेको छ । भाषालाई समृद्ध र मौलिक बनाउने काम कोटिकारले गरेको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

नेपाली भाषा नेपालका सबैभन्दा धेरै ४४.६३ प्रतिशत नेपालीहरूको मातृभाषा हो । नेपाली भाषा नेपालभित्र सबै जातजातिको सम्पर्कको भाषा पनि हो । गढवाली, कुमाउनी, दार्चुलेली मातृभाषा पहाडी भाषा हुन् । नेपाली मातृभाषालाई परम्परागत रूपमा पूर्वी पहाडी भाषा भन्न सकिन्छ तर कुमाउनी र दार्चुलेली, बैतडेली, डडेल्धुरेली महाकाली वारिपारि बोलिने भाषा हुन् । दार्चुलेली भाषा दार्चुला जिल्लामा खस आर्यहरूले बोल्ने भाषा हो । बालकृष्ण पोखरेलको अध्ययनअनुसार नेपाली भाषाका पाँच भाषिकामध्ये परपच्छिमा भाषिकामा पर्ने दार्चुलेली भाषाले २०६८ को जनगणनाअनुसार ०.०२२३ प्रतिशत मातृभाषी वक्ता रहेको दार्चुलेली भाषामा छिटफुट मात्रामा लेख्य सामग्री उत्पादन हुन थालेका छन् । मानक नेपाली र दार्चुलेली भाषाको व्याकरणात्मक कोटि ऊर्जावत् पदसङ्गतिको आधारमा लेख तयार गरिएको छ ।

दार्चुलेली भाषामा क्रियाको पदसङ्गति र नामको पदसङ्गति ऊर्जावत् रहेको छ । अकर्मक क्रिया चाहिँ कर्तासँग हुन्छ भने सकर्मक क्रिया कर्मसँग हुन्छ । कर्मको पछाडि विभक्ति आयो भने चाहिँ कर्ता र कर्मसँग पनि नभई क्रियाको अन्य पुरुष एकवचन हुन्छ । यो पदसङ्गति लिङ्ग, वचन र आदरार्थीमा देखिन्छ । मानवीय कर्मसँग जस्तो पदसङ्गति हुन्छ, मानवेतर जन्तुसँग पनि त्यस्तै पदसङ्गति हुन्छ । यसमा कोटिकार र लिङ्गको प्रयोग पनि हुन्छ । कर्म अनुसार पदसङ्गति हुने क्रियापदलाई कर्मणि पदसङ्गतिको प्रयोग भनिन्छ । दार्चुलेली भाषामा यस किसिमको पदसङ्गतिको प्रयोग मानवीय एकवचन, बहुवचन, सकर्मक, अकर्मक क्रियामा भएको पाइन्छ । कर्तरि पदसङ्गतिको प्रयोग दार्चुलेली भाषामा मानवीय जन्तुवाचक नाममा हुन्छ । यो सकर्मक, अकर्मक, एकवचन, बहुवचन दुवैमा प्रयोग भएको पाइन्छ । मानवीय, मानवेतर नाम कर्म अनुसार ऊर्जावत् छ । मानवीय अजन्तुवाचकमा चाहिँ कर्मणि पदसङ्गतिको प्रयोग पनि ऊर्जावत् रहेकोको पाइन्छ । मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा विशेषण शब्द लगाएर वाक्य निर्माण गर्दा कालो थैलो भइयो, कालि थैलि भडि एकवचनमा प्रयोग हुन्छ भने बहुवचनमा काला थैला, थैलान् भइयो, कालि थैलिन् भडिन् भएर प्रयोग भएका पाइन्छन् । दार्चुलेली भाषामा बाच्छो - बाच्छि, पउणो - पउणि, थोरो - थोरी, कलडो - कलडि आदि क्रमशः पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग बुझाउने मानवेतर जन्तुवाचक नाम शब्द हुन् । दार्चुलेली भाषामा मानवीय, मानवेतर नाममा समेत पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्गको प्रयोग हुन्छ । दार्चुलेली भाषामा बाच्छो- बाच्छि मानवेतर नाममा लिङ्ग भेद पाइन्छ । दार्चुलेली मानवेतर अजन्तुवाचक नाममा पनि कर्म अनुसार क्रियापदको प्रयोग हुने भएकोले दार्चुलेली भाषा ऊर्जावत् रहेको छ । नेपाली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरू पदसङ्गतिका आधारमा वेग्लावेग्लै लिङ्गमा पर्दैनन् तर दार्चुलेली भाषामा मानवेतर प्राणीवाचक जोडा नामहरूमा लिङ्गगत भेद पाइन्छ । थैलो, थैली अप्राणीवाचक नामका जोडा

एउटै धातुबाट व्युत्पन्न भएका हुन् । नेपाली भाषामा यी जोडा पदसङ्गतिमा भेद नभएकोले एउटै लिङ्गमा पर्दछन् भने दार्चुलेली भाषामा भेद भएकोले लिङ्ग भेद पाइन्छ । भाषा कति सम्पन्न छ भन्ने कुरा त्यस भाषामा प्रयुक्त कोटिकारले जनाउँछ । संसारका भाषामा गन्त नसकिने चिज गन्ने कोटिकार नै हुँदैन तर नेपाली, दार्चुलेली, बैतडेली, डडेल्धुरेली भाषामा वस्तुको अंशलाई आकार दिने कोटिकार बनाएर गन्त सकिन्छ; जस्तै: एक सुङ्को पानी, एक कोसो घोका, एक तउडो पानी, एक माडो गाज्यु, एक चनउलो चोता आदि । यसरी नेपालका मातृभाषामा कोटिकारको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा हुने भएकोले खोजी गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भसूची

गौतम, देवीप्रसाद र चौलागाई, प्रेमप्रसाद (२०७०), *भाषाविज्ञान*, पाठ्यसामग्री पसल ।

जिल्ला समन्वय समिति (२०७७), *दार्चुला जिल्लाको परिचर्य*, darchula.gov.np.

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५६), *नेपाली वाक्य व्याकरण*, नेपाल ।

बन्धु, चूडामणि (२०५३), *भाषाविज्ञान*, साभा प्रकाशन ।

भाषा आयोग (२०७७), *भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन*, काठमाडौं ।

भुसाल, केशव (२०७१), *भाषाविज्ञान*, पाठशाला पब्लिकेसन ।

श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (सन् २०१०), अनुप्रयुक्त भाषाविज्ञान सिद्धान्त एवम् प्रयोग, बी. के. आँफसेट ।

Ayton, J.A. (1820). *A grammar of the Nepalese language*. Phillip Pereira.

Crystal, D. (2003). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell.